

Diferenciace podle etnické příslušnosti¹

PhDr. Imrich Vašečka
PhDr. Pavel Navrátil, PhD.

9.1 Historické kořeny

9.1.1 Podle výsledků sčítání lidu, domů a bytů z 1. března 2001 se v ČR přihlásilo k jiné než české národnosti kolem 10% obyvatel. Jednalo se o Moravy (380 tis.), Slováky (193 tis.), Poláky (52 tis.), Němce (39 tis.), Ukrajince (22 tis.), Vietnamce (17 tis.) a Rusy (12 tis.). Důležité je, že do celkového počtu obyvatel ČR byli zahrnuti i občané jiných států s trvalým nebo dlouhodobým pobytem v ČR. Ve srovnání s výsledky sčítání z roku 1991 je zřejmé, že podíl voleb jiné než české národnosti poklesl [Př.1]. Byť se jedná o oficiální údaje, lze je považovat za pravdivé jedině ve vztahu k použité metodě sčítání. Údaje podle mateřského jazyka ukazují, že počet příslušníků národnostních menšin je mírně poddimenzován a zástupci jednotlivých národnostních menšin dokonce tvrdí, že výsledky sčítání jsou v porovnání s realitou nižší výrazně [Př.2].

Ve srovnání s údaji z roku 1921 [Př.1] je zřejmé, že etnicky heterogenní společenství z počátku 20. století, které se utvářelo mnoho set let, se na počátku 21. století změnilo ve společenství v zásadě etnicky homogenní. V současnosti není v ČR žádná národnostní či etnická menšina, která by z hlediska svého počtu představovala pro české dominující společenství ohrožení jeho státní existence, respektive, která by představovala silného partnera na politické scéně.

Politika soudržnosti v oblasti etnické diferenciace v ČR stojí však v současnosti před odlišnými problémy než na počátku 20. století.

9.1.2. Etnickou diferenciací a integrační a sdružovací tendence současné společnosti v ČR budeme sledovat z hlediska tří typů menšinových skupin, které se v naší společnosti objevily v různých obdobích.

V první rovině lze sledovat obnovu diferenciace společnosti mezi etnickou českou majoritou a tradičními, autochtonními středoevropskými menšinami (především Němci, Židé, Poláci, Chorvaté a Romové (Sinti a moravští)). Integrační a sdružovací tendence byly v historicky utvořeném multietnickém společenství české společnosti paralyzovány ve druhé polovině 40-tých let a následně vlivem řady faktorů vznikla prakticky etnicky homogenní společnost.

V současnosti se ve vztazích k těmto menšinám jeví jako nejvíce potřebné obnovení vzájemné důvěry. V tomto smyslu byla přijata opatření k navrácení majetku židovským obcím, k odškodnění a morální satisfakci občanů republiky německé národnosti. Jako nejvíce problémové se v této rovině jeví smíření česko - sudetoněmecké. Pozitivní je, že se skončilo období, kdy na obou stranách byla připouštěna mobilizace radikálních sil. Důležité rovněž je překonání předsudků a negativních mýtů v česko - polských vztazích.

V druhé rovině lze mluvit o utváření vztahů mezi českým dominujícím společenstvím a novými středoevropskými menšinami, které přicházely na území dnešní ČR po roce 1918

¹ Neúplný a neredigovaný text, který byl vypracován v rámci: Výzkumná oponentovaná zpráva pro státní správu. Praha: MPSV. 17 s. Svazek II. Dílčí studie. ISBN 80-86552-87-X. GA403/03/1007, projekt VaV.

z tehdejšího Sovětského Ruska (tradiční ruská a ukrajinská menšina), po roce 1945 především ze Slovenska (Slováci, Romové-Rumungři a Romové-Olaši, Maďaři, Ukrajinci a Rusíni) a také z dalších zemí (Řekové, Rusové a jiní občané bývalého Sovětského Svazu). Jedná se o rovinu, ve které integrační a sdružovací tendence měly zpočátku podobu asimilace. V současnosti lze mluvit o akomodaci jako variantu integrace. V této rovině se jako nejvíce problémový jeví vztah dominujícího společenství a romské menšiny.

Ve třetí rovině se jedná o vztahy mezi dominujícím společenstvím v České republice a novými menšinami, které se v ČR formují od roku 1989 jako důsledek migrace [Př.3]. Jedná se o rovinu, ve které jsou integrační a sdružovací tendence u jednotlivých národních či etnických skupin různorodé. Zdroj této diferencovanosti lze hledat v různé míře xenofobie a etnocentrismu dominujícího společenství, v segregáční strategii některých "nových" menšin a v rozdílném stupni jejich skupinové činnosti jako národnostní menšiny.

Svébytnou skupinu tvoří tzv. "noví" Slováci a Poláci, kteří od počátku 90-tých let přicházejí do ČR za prací, za studiem, za životní šanci. Někteří přebývají nelegálně, většinou však formou přechodného pobytu. Tato mladá populace slovanského původu je pro české prostředí, spolu s "novými" Rusi a Ukrajinci šancí na pozitivní imigrační politiku s propopulačními důsledky a možností rychlé integrace.

Další skupinu tvoří Vietnamci a Číňané. Podobně jako v jiných zemích i v ČR je nutno počítat s jejich usazováním a současně i s růstem napětí vůči těmto viditelným a ekonomicky aktivním a konkurence schopným menšinám.

Někteří tzv. "noví" Rusové a "noví" Ukrajinci jsou v současnosti problémem jak pro majoritní společnost (časté nelegální pobyty a prostředí pro organizovaný zločin), tak i pro tradiční ruskou a ukrajinskou menšinu v ČR. Historicky jsou v ČR menšinami inteligence s bohatou intelektuální tradicí a s odpovídající pozicí ve společnosti. Noví Rusové a Ukrajinci tento obraz narušují.

Odlíšné postavení nových menšin je dáno především tím, že se většinou jedná o cizí státní příslušníky, kteří mají v ČR povolení k pobytu. ČR se stává jejich druhou vlastí, a to díky cílenému výběru. Jedná se o lidi vytržené z přirozených vztahů soudržnosti v jejich prvotní vlasti, kteří si s obtížemi vytvářejí nové vztahy v novém prostředí. Po právní stránce i mentálně jsou v odlišné situaci než příslušníci autochtonních menšin. Pro všechny jsou v pozici "vetřelce".

Předpokladem vzájemného přínosu je otevřenost a tolerance z obou stran, především však ze strany majoritního společenství. Těžko však počítat s tím, že se tyto lidé stanou Čechy a že by je jako Čechy přijalo majoritní společenství. Výzvou pro majoritu je ale taková forma jejich integrace, v jejímž procesu se z Vietnamců, Číňanů, Američanů a pod. stanou čeští Vietnamci, čeští Číňané a čeští Američané akceptováni majoritou a vzájemně se obohacující.

9.1.3 Soudržná společnost v ČR a související integrační a sdružovací tendence se v ČR tradičně opírají o dva prameny. Oscilují mezi akcentem na českou etnickou identitu (Jungman) a na českou státní identitu (Bolzano) historicky spojenou se zeměmi koruny české. V této souvislosti jsou podstatné dvě skutečnosti, které budou mít vliv na podobu budoucí soudržnosti.

Na Moravě a ve Slezsku působila a působí hnutí, která se snažila a snaží dát tradiční zemské identitě moravské a slezské podobu identity etnické. V případě, že by se dominující společnost snažila budovat svoji soudržnost především na bázi české etnické identity, mohla by tato hnutí představovat pro integrační a sdružovací tendence v ČR hrozbu. Existence zemských a regionálních identit nalézajících svou legitimitu v historii se naopak může stát podnětem pro posilování české státní identity.

Česká republika se z tranzitní země stává cílovou zemí pro početné migranty. Lze předpokládat, že růst migrace a vědomí snižující se míry etnické homogenity společnosti se rovněž mohou stát podnětem k expanzi vize soudržnosti budované na bázi české státní identity.

9.1.4 Integrační a sdružovací tendence už tradičně významně ovlivňuje národnostní politika ČR. V komunistickém režimu dominovala představa péče o národnostní a etnické menšiny a počítalo se s tím, že se postupně rozplynou v "lidu" příslušné komunistické země. Na tzv. Západě zase dominovala představa o homogenizaci v rámci masové společnosti [Př.4]. Léta 70. a 80. ukázala nereálnost těchto představ. Společnost v ČR se však nedokázala zbavit ani jedné z nich. Čím více se společnost v ČR bude zbavovat představy, že problematika menšin je otázkou přiměřené péče ze strany dominující společnosti, tím více se do popředí bude dostávat vize, podle které je etnická heterogenita společnosti jejím legitimním stavem. Cíl národnostní politiky se pak bude měnit rovněž na lokální úrovni z politiky péče, resp. falešné občanské rovnosti na politiku integrace. Jejím cílem pak bude, aby národnostně a etnicky pluralitní společnost byla nejenom soudržná, ale rovněž funkční a efektivní.

9.1.5 Z hlediska integračních a sdružovacích procesů se jako problémový jeví vztah soudržného společenství v ČR vůči tzv. novým menšinám, vztah většinového společenství vůči tzv. viditelným menšinám (především vůči Romům) a vztah tohoto společenství vůči historickým menšinám německé a polské. Problémovost vztahu vůči novým menšinám spočívá v soudobé xenofobii, která svými kořeny sahá do období komunismu. Problémovost vztahu vůči Romům spočívá v tradiční stigmatizaci a související exkluzi tohoto etnika [Př.5]. Ve vztahu k německé a částečně rovněž polské menšině se jako problémová jeví otázka důvěry v jejich státní loajlnost. Problémy s identitou a opětným zařazením se do majoritní české společnosti lze ale očekávat i ve skupině Čechů - reemigrantů z Ukrajiny, Kazachstánu a z Rumunska a také ve skupině tzv. afročechů.

9.1.6 V období komunismu bylo budováno zdání etnické homogenity české společnosti. Tato homogenita byla považována za záruku bezpečnosti národa a byla posilována asimilační ideou tzv. ideově-politické jednoty lidu socialistického Československa. V praxi to znamenalo hegemonii českého a slovenského národa, vedených, samozřejmě, komunistickou stranou. Vize etnické homogenity dosahované cestou politické hegemonie dominujícího národa se stala legitimní. Lze se domnívat, že právě tato vize je jedním z hlavních zdrojů soudobé xenofobie. Nelze samozřejmě opomenout, že její příčiny tkví také v okupaci v letech 1939 - 1945 a 1968 - 1990.

9.2 Současná podoba sociální soudržnosti v oblasti etnických vztahů a výhledy vývoje.

9.2.1 V kontextu demografických údajů o natalitě a struktuře věku obyvatelstva a jejich důsledků pro ekonomický život je zřejmé, že bez přílivu migrantů budou ekonomická a sociální politika stát před řešením obtížných problémů. Příchod migrantů však také znamená příchod lidí odlišného etnického původu. Odlišná etnicita a kultura mohou být zdrojem problémů, které se dotýkají právě společenské soudržnosti. Pro budoucí vývoj je významné, že vstup České republiky do společného evropského prostoru zvýší atraktivitu země pro migranty z rozvojových zemí. Lze tedy očekávat zvýšení podílu osob etnicky odlišných, které se budou pohybovat na území ČR. Nasnadě je proto otázka, zda a nakolik (také za jakých podmínek) je společnost připravena přijmout vizi multietnicity a multikulturality, akceptovat příslušníky menšinových společenství jako rovnocenné partnery při utváření této vize a dát jí specificky českou podobu.

9.2.2 Slabou stránkou povahy soudržnosti soudobé společnosti v ČR v oblasti etnické diferenciace je to, že ji narušují rozdíly, které vznikají jako důsledek nedostatečně nebo špatně realizované sociální politiky ve vztahu k menšinám. Jejich vliv na rozsah a intenzitu sociální soudržnosti je ve velké míře závislý od toho, zda se u některých menšin tyto diference kumulují. Nárůst kumulace diferencí zvyšuje nebezpečí sociální exkluze příslušníků menšiny na bázi jejich etnicity. Menšinou s kumulovanými diferencemi jsou zatím jenom Romové. Specifické situaci Romů se věnujeme v bodě 9.3.

9.2.3 Za pozitivní aspekt vývoje soudržnosti společnosti v oblasti etnické diferenciace lze v první řadě považovat to, že v průběhu 90. let a na počátku nového tisíciletí došlo k nárůstu pozornosti, která se problematice etnické a národnostní heterogenity věnuje. Společnost překonala falešnou představu o nadstandardní úrovni péče o národnostní a etnické menšiny v ČR a problematiku ve stále větší míře vnímá jako otázku zabezpečení občanských práv a práv národnostních menšin.

Práva národnostních menšin se stala aktuální po první a především druhé světové válce. Odvozují se z Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku ČR a z Rámcové úmluvy o ochraně národnostních menšin, kterou ČR podepsala a která je jediným mezinárodněprávním nástrojem ochrany práv příslušníků národnostních menšin. V souladu s těmito dokumenty se práva příslušníků národnostních menšin týkají svobodné volby příslušnosti k národnostní menšině, sdružování, účasti na řešení záležitostí týkajících se národnostní menšiny, užívání jazyka menšiny na veřejnosti, v úředním styku a před soudy, vzdělávání a uchování rozvoje národně menšinových kultur. Zástupci menšin se zúčastňují práce Rady vlády pro národnostní menšiny. Vláda svým nařízením č. 159 z roku 2002 stanovila podmínky a způsob poskytování dotací na aktivity národnostních menšin. Protože převážná část legislativy byla přijata teprve nedávno, je nutné sledovat, zda bude adekvátně uplatňována veřejnou správou a to především na lokální úrovni.

Za silnou stránku lze považovat rovněž to, že v ČR se postupně utváří infrastruktura integrace a spolupráce etnických a národnostních skupin. Legislativní rámec národnostní politiky v ČR se postupně přizpůsobuje moderním standardům Rady Evropy. Institucionální rámec je dnes schopen pružněji reagovat na konkrétní potřeby soužití a

integrace v lokalitách. Dochází k pozitivním změnám i v postojové sféře. Díky lepší informovanosti se postoje většiny stávají víc vyvážené a racionální.

Větší pozornost, kterou společnost věnuje problematice etnické diferenciaci a související potřebě soudržnosti společnosti, vede k odhalování a pojmenovávání problémů v této oblasti. Dominující společenství citlivě vnímá problémy se zneužíváním sociální pomoci, ale na druhé straně má dominující společnost v řadě lokalit problémy s legitimizací menšinových problémů jako autenticky svých problémů. Týká se to nejenom Romů a tzv. romského problému, ale rovněž jiných menšin - vzdělávání v jazyce menšin, pojmenovávání ulic a obcí a symbolická sféra vůbec, participace na životě obce a státu.

9.2.4 Šance a ohrožení soudržnosti v ČR jsou úzce spjaty se vstupem ČR do EU. Česká dominující společnost vstoupí do nové reality - ve společném prostoru Evropy se z hlediska počtu octne v menšinovém postavení. Území ČR se stane součástí nárazníkové zóny masové migrace do Evropy z východu. Společnost se bude muset více otevřít problémům, které migrace sebou přináší, včetně větší zátěže systémů sociální solidarity. Na druhé straně k nám budou přicházet řídicí pracovníci, experti a pod z hospodářsky vyspělejších zemí. Management se stane multietnický a multikulturní.

Tyto nové zkušenosti se po letech pocitu etnické homogenity, výlučnosti a dominance na území ČR stanou pro dominující společnost impulsem pro reflexi a inspiraci kulturní změny. Jejich směřování bude záviset především na charakteru souvisejících informačních kampaní a na aktérech celonárodní reflexe problému. Lze předpokládat, že v rovině politiky někteří aktéři využijí dosud málo penetrovaný nacionální prostor pro redukci rozsahu sociální ochrany a solidarity s odůvodněním, že jsou zneužívány těmi, kteří nejsou legitimní součástí soudržné společnosti.

9.2.5 Obecně lze konstatovat, že předešlé asimilační tendence ustupují do pozadí. Současný stav ovšem není bezproblémový. Národnostní politika ČR rozlišuje menšiny národnostní a menšiny etnické. Důraz na národnostní menšiny [Př.6] znamená pro rozsah soudržnosti společnosti v oblasti etnické diferenciaci, že skupiny, které nemají statut národnostní menšiny se na specifických právech národnostních menšin nepodílejí a tudíž jsou součástí společenství v ČR „jen“ jako občané a ne jako kolektivity utvořené na základě svobodného sdružování občanů. Ustanovení menšinového zákona splňuje 11 národnostních menšin: bulharská, chorvatská, maďarská, německá, polská, romská, rusínská, ruská, řecká, slovenská a ukrajinská. V tomto kontextu je nesporné, že českou společnost čeká dialog s jinými etnickými skupinami, především s tzv. novými menšinami, a to nejen na půdě institucionalizované národnostní politiky státu, ale také na půdě vytvořené nevládními, nezávislými občanskými sdruženími.

Vize etnicky homogenní společnosti se mění ve vizi etnicky pluralitní flexibilní společnosti. Nové přístupy a řešení nejsou dosud ujasněné, protože budování občanské společnosti a budování multietnické a multikulturní společnosti se v prostoru střední Evropy tradičně nechápe komplementárně, ale spíše konfliktně, resp. jako vzájemně se vylučující procesy. V některých sousedních zemích se v posledním období v rámci diskuse o menšinové problematice objevuje pojem kolektivních práv etnicky definovaných skupin. Jeho obsah narušuje dosavadní představy o prioritě, resp. výlučnosti občanského principu. Lze předpokládat, že tento vývoj nezůstane bez vlivu na realitu v ČR.

Rostoucí migrační pohyb zvyšuje potřebu legitimizace širší etnické diferenciaci (která je v současnosti zúžená na uznané národnostní menšiny) a dosahování efektivní spolupráce a soudržnosti v podmínkách rozdílných kolektivních identit.

Nutno počítat s tím, že se postupně budou aktivizovat komunity, s jejichž reálnou existencí se v období komunismu už nepočítalo - především jde o židovskou komunitu, komunitu rusínskou, romskou a další. Nutno počítat rovněž s tím, že za několik let začnou z anonymity vystupovat tzv. nové menšiny, které tvoří dnešní imigranti. Rozmanitost se bude zvyšovat a ve vzrůstající míře bude potřebná reflexe společné identity, se kterou by se mohli a chtěli ztotožnit příslušníci všech etnických a národnostních komunit v ČR. Do popředí se tak bude dostávat potřeba přímého dialogu mezi komunitami, bez zprostředkující role státu. Výsledkem tohoto dialogu by mělo být formování společné identity občanů českého státu. Souběžný proces se odehrává na úrovni Evropské unie a tento dialog na úrovni státu pomůže vytvořit českou variantu vznikající evropské společnosti.

Po pádu komunistického režimu se jednotlivé komunity a kulturně a sociálně odlišné skupiny stále ještě formují a hledají svou identitu. Učí se formulovat, realizovat a prosazovat své potřeby a zájmy a hledají cesty ke vzájemné komunikaci a ke komunikaci se státem. V této souvislosti lze očekávat, že v dohledné budoucnosti se bude zvyšovat jejich tlak na odstraňování skryté diskriminace. Pokud se současně s tím nebude měnit kultura práce veřejných služeb a institucí, která má některé opresivní prvky [Př. 7], lze očekávat mezi těmito komunitami a institucemi konflikty. Vývoj v této oblasti bude záviset na politické vůli dominující majoritní společnosti a na vnitřní i vnější síle jednotlivých komunit a skupin. V konfliktních záležitostech budou instituce pod drobnohledem evropských zemí. Etnické a národnostní komunity se proto budou různými cestami snažit získat podporu ze zahraničí a posílit svoji symbolickou i organizační sílu. Situaci bude komplikovat rovněž vývoj v oblasti plurality subkultur a plurality občanství. Procesy pluralizace si budou vynucovat omezení síly národního státu prostřednictvím rozptylování moci v souladu s principem subsidiarity. V návaznosti na to se budou měnit rovněž pravidla sociálního dialogu a společenské smlouvy.

Na závěr této části shrnujeme nejzávažnější oblasti etnické diverzifikace české společnosti. Domníváme se, že v rovině etnických diferencí nedominují tendence k nesoudržnosti. Jejich povaha je spíše latentní, a právě v tomto ohledu je třeba je považovat za hrozbu pro budoucnost. Jedná se především o:

1. Stagnující proces česko - sudetoněmeckého hledání cest k usmíření. Společnost rovněž zapomíná na satisfakci ve vztahu k chorvátské menšině.
2. Stagnuje hledání cest ke vzájemnému pochopení a odstranění negativních mýtů a předsudků v česko - polských vztazích.
3. Marginalizace a exkluze romského etnika není na lokální úrovni považována za prioritní a legitimní problém.
4. Nevěnuje se adekvátní pozornost integraci tzv. nových menšin. Vzniká situace, kdy dnes neřešené problémy bude nutno řešit v budoucnu s daleko větší námahou.
5. Prostředí domácností s nejnižším sociálně-ekonomickým postavením bez valných šancí na pozitivní změnu se etnizuje - v současnosti se jedná převážně o prostředí dlouhodobě nezaměstnaných, nekvalifikovaných a civilizačně neadaptovaných romských

rodin. V dohledné budoucnosti se mohou do podobné bezperspektivní situaci dostat také rodiny dnešních tzv. nových menšin.

6. Dominující soudržná společnost citlivě vnímá, že v některých sociálně potřebných romských rodinách sociální dávky neslouží plně svému účelu, a že jsou někdy zdrojem obohacování se lichvářů. Podobně citlivě bude dominující společnost sledovat a vnímat chování příslušníků tzv. nových menšin. Nedostatečná informovanost dominující společnosti a nedostatečná sociální práce s příslušníky menšin mohou narušit vzájemnou solidaritu mezi.

7. Pozitivní dialog mezi etnickými a národnostními komunitami a dominující společností udržuje stát a obce. Chybí ovšem státem neorganizovaný dialog mezi komunitami (včetně dominující společnosti) na úrovni nevládních občanských organizací.

9.3. Ohrožená skupina: Romové

Z hlediska etnické diferenciaci je v české společnosti potenciálně nejzávažnější ohnisko napětí i sociálního vyloučení lokalizováno do vztahů k Romským komunitám. Závažnost a tíži problému lze v této souvislosti odvozovat jednak z vysoké míry sociálního vyloučení Romů, jednak z množství osob [Př.8], které jsou jím zasaženy.

Romové jsou na našem území skupinou (ovšem platí to i pro řadu více rozvinutých zemí), která dlouhodobě vykazuje znaky sociálního vyloučení (sociálního vylučování) v nejširším slova smyslu. Nejstarší zpráva o Romech v Českých zemích pochází zhruba z poloviny 13. století a většina událostí, které následovaly až do konce 20. století odhalují snahu vládnoucí elity Romy vytěsnit z života společnosti, či alespoň limitovat jejich životní způsob a kulturu.

Pro náš analytický kontext jsou podstatné zejména události, které se odehrály v blízké minulosti, a to především ve dvacátém století a na počátku století 21 [Př.9]. V této éře došlo ke třem událostem, které drasticky zasáhly do vývoje Romské komunity a které je třeba zvláště připomenout. (1) vyvraždění většiny usedlé (povětšinou integrované či asimilované) populace v koncentračních táborech za druhé světové války, (2) socialistický experiment násilného přesídlení velké části v ČR v současnosti žijící romské komunity z rurálního prostředí slovenských osad do průmyslových městských sídelních zón a (3) tržní transformaci, v důsledku které ztratili v masovém měřítku práci. Po přechodu české společnosti na tržní ekonomický systém dochází k větší diferenciaci na základě socioekonomických charakteristik.

9.3.2. Sociálního vyloučení Romů – dramatická sociální diferenciaci

V období transformace byla romská komunita vystavena vysokému riziku sociálního vyloučení a v jeho důsledku došlo také dramatické sociální diferenciaci. Romové jako svébytná sociální skupina se v mnoha hlediscích vzdálila standardu české společnosti a ztratila s ní prakticky kontakt (nutno říci, že ve srovnání s 80. lety bylo prohloubení sociální a ekonomické vzdálenosti mezi Romy a majoritní společností zjevné a empiricky doložitelné). V letech 1989 až 1997 se vládní politika ve svém zájmu o romskou komunitu soustředila zejména na politiku národnostní. Frištenská [1992] upozornila, že v tomto období byly zrušeny specifické nástroje sociální péče o Romskou komunitu a nahrazeny akcentem národnostním a politickým. Pravděpodobně vzhledem k tomu, že

Romové neměli zkušenost z formováním svého národa, profesionálně se neorganizovali a nepokoušeli se vytvořit národní nebo státní útvar, byla tato politika státu nedostačující. Zatímco se rozvíjela státní podpora rozvoji romské kultury, tradic, literatury, apod. nic nebránilo strmému sociální propadu většiny příslušníků etnických Romů. Není třeba zpochybňovat, že vedení státu v první polovině devadesátých let usilovalo o vytvoření demokratického systému s rovnými právy pro všechny. Tehdejší vláda však podcenila skutečnost, že velká část romské komunity nedisponuje (zejména v důsledku svého postavení v minulosti) předpoklady pro využití nových ekonomických a společenských podmínek. Za alarmující však považujeme, že rozlišení váhy (významu) dvou základních aspektů situace Romů, tj. národnostních a sociálních, nebylo v plnosti diskutováno a provedeno dodnes. Přestože se v politickém diskurzu začíná v kontextu úvah o romské komunitě koncept sociálního vyloučení objevovat (a tím i důraz na sociální podmínky života Romů), jeho význam dosud nebyl exekutivou doceněn. Vzhledem k tomu, že tyto aspekty (národnostní a sociální) nejsou analyticky rozlišovány, nedaří se také nalézt nová a adekvátnější řešení problematické situace romské komunity.

Ve společnosti, ve které se společenský status odvozuje od ekonomického výkonu, jsou základním faktorem sociálního vyloučení bariéry v přístupu na trh práce. Situace Romů je v tomto ohledu charakteristická vysokou mírou nezaměstnanosti, a to se všemi důsledky pro sociální soudržnost, které z ní dále plynou. Lze dokonce říci, že v ČR není jiná sociální skupina, jejíž specifická míra nezaměstnanosti by byla na vyšší úrovni než je tomu právě u Romů. Podle výpočtu Sirovátky [2003] byla specifická míra nezaměstnanosti Romů v roce 2001 čtyřnásobně vysoká proti majoritní populaci. Na základě výzkumného šetření Sirovátka dále referuje, že podíl zaměstnaných Romů na jejich dospělé populaci nad 18 let je asi 32 procent, zatímco podíl nezaměstnaných byl 27 procent (zbytek byli ekonomicky neaktivní).

V referovaném výzkumu byla specifická míra nezaměstnanosti Romů 43% [Př.10], expertní odhady však někdy uvádějí až 70%. Výsledky hovořící o 43% míře nezaměstnanosti tak můžeme považovat za střízlivé. Sirovátka [2003] také upozornil, že současná úroveň nezaměstnanosti Romů kontrastuje s vysokou mírou jejich pracovního uplatnění do roku 1989. Uvádí, že v roce 1970 bylo zaměstnáno 90% Romů – mužů v produktivním věku a víc než 50% žen. Jakkoliv lze připsat tyto hodnoty manipulativním praktikám vládnoucího režimu, jsou pro nás tyto údaje referenční vzhledem k socio-ekonomickému propadu, který dnes zaznamenáváme.

Charakterizují míru sociální diverzifikace, k níž došlo, a které díky své extrémnosti ohrožuje sociální soudržnost české společnosti.

Romové jsou jako skupina postiženi dlouhodobou a opakovanou nezaměstnaností. V roce 1997 byl podíl dlouhodobě nezaměstnaných v kategorii Romů 50% a podíl Romů na dlouhodobé nezaměstnanosti byl 3x vyšší (44%) než u ostatních uchazečů (14%)[Př.11]. Romové, zejména muži, jsou zaměstnáváni v rámci sezónních a příležitostných formách zaměstnání. Disfunkčnost stavu dokladuje také to, že Romové častěji využívají pracovní nabídky v rámci šedé a černé ekonomiky.

Jestliže lze vzdělání považovat za jeden z faktorů diverzifikující společnost, lze také konstatovat, že hlavní příčinou vysoké míry nezaměstnanosti romské populace je především nízká vzdělanost a kvalifikace (80% populace má jen základní vzdělání, 90% populace je v 9. třídě klasifikace zaměstnanosti, což představuje pomocné a nekvalifikované dělníky). Vedle kvality lidského kapitálu sehrává přitom pro možnost

získat zaměstnání důležitou úlohu i sociální kapitál, respektive sociální sítě, jež umožňují zaměstnání získat. Romové však mají obecně tyto sítě ve formálním segmentu trhu práce dost omezené, i když na neformálním trhu práce to neplatí. Nejenže mají Romové zúžené sociální sítě, které by mohly k zaměstnání dopomoci, ale navíc diskriminace ze strany zaměstnavatele na formálním trhu práce patří k důležitým příčinám nezaměstnanosti Romů.

Přestože je česká společnost, pokud jde o vzdělanostní strukturu, ve srovnání s rozvinutými zeměmi Západní Evropy zaostalá v neprospěch vyššího a vysokoškolského vzdělání, je situace Romů i při srovnání se vzdělanostní situací v ČR naprosto katastrofická. Burjanek [2003] na základě výzkumu referuje o vzdělanostní struktuře Romů, která je pozitivnější než údaje ze sčítání lidu v roce 1980. 2,9% dotázaných osob bylo zcela bez vzdělání, 15,8% navštěvovalo zvláštní školu a 10,1% mělo základní vzdělání nedokončené. Základní vzdělání získalo 40% dotázaných Romů, 24,3% jich bylo vyučeno bez maturity (příp. uvedlo střední odborné vzdělání bez maturity), maturitu získalo 4,6% a vysokoškolský diplom uvedlo 1,7% [Př.12]. Romské děti oproti ostatním dětem propadají 14x častěji, 5x častěji dostávají druhý či třetí stupeň z chování, 30x častěji ukončují školní docházku v nižším než závěrečném ročníku a 28x častěji jsou převáděny do zvláštních škol [Př.13]. Změna situace v souvislosti s problematizací přerazování romských dětí do zvláštních škol není zatím jednoznačně statisticky doložena, dala by se však v některých případech vyvozovat z prokazatelného nárůstu počtu dětí v některých „normálních“ základních školách. Někteří experti odhadují, že v současnosti více než 80% romských dětí navštěvuje zvláštní školu [Př.14].

V nově diverzifikované společnosti drtivá většina Romů (jako sociální skupina) dopadla během transformačních let na pomyslné společenské dno a propadá se stále níže, jakoby žádné dno ani neexistovalo. Chudoba příslušníků romských rodin vyplývá zejména z jejich znevýhodněné situace na trhu práce. Pomocí dlouhodobě nezaměstnaným by měly být dávky sociální podpory, zejména sociální příplatek, kterým se příjmy dorovnávají do životního minima dané rodiny. Konstrukce sociálního příplatku je však taková, aby překlenuval pouze krátkodobou nepříznivou sociální situaci a nedovoluje rodinám závislým na těchto příjmech dosáhnout na běžnou životní úroveň této společnosti. Podstatným problémem je skutečnost, že státní aparát není připraven s těmito rodinami pracovat dostatečně intenzivně (mravenčí sociální práce) tak, aby mohly marginalizační strategii opustit.

Některé romské rodiny volí svoji strategii přežití ve větším počtu dětí, který jim umožní přístup přídavky na dítě. Ty svou konstrukcí umožňují zvýšit příjmy rodiny nad hranici životního minima. Je však tato strategie dlouhodobě účinná jako cesta ze sociálního vyloučení? Pravděpodobně není a navíc jsou Romové obviňováni ze „zneužívání“ sociálních dávek. Je to paradoxní, protože rodiny získávají pouze to, na co mají ze zákona nárok. Postoj veřejnosti však dokumentuje narušenou solidaritu společnosti.

Fenomémem, který ilustruje chudobu Romů, je tzv. lichva. Jde o finanční půjčky v rámci „komunity“ na vysoký, většinou 100% úrok. Půjčka na tak vysoký úrok vede k rychlému vzniku závislosti klienta na bludném kruhu lichvy. Tento fenomén se stal velkým problémem v některých městech, jako například Ústí nad Labem a Ostravě.

Chudoba a dlouhodobá materiální deprivace je pro sociálně vyloučené příslušníky romské komunity charakteristická. Chudoba Romů může být ovšem spouštěcím mechanismem dalších nežádoucích procesů. Je zřejmé, že kultura chudoby omezuje

přístup ke vzdělávání, podporuje některé prvky sociálně patologického chování a je také příčinou špatného zdravotního stavu.

Vedle nezaměstnanosti, chudoby a nevzdělanosti je pro romskou komunitu charakteristická tzv. rezidenční segregace. Máme na mysli prostorovou koncentraci příslušníků romské komunity v určitých (převážně deprivovaných) lokalitách. V principu však nejde (jen) o etnickou sídelní segregaci, ale také o segregaci sociální. V těchto lokalitách žijí příslušníci romské komunity, kteří zároveň patří k nejnižším vrstvám obyvatel z hlediska socio-ekonomického. Jde o jeden z drastických (disfunkčních) důsledků společenské diverzifikace v 90. letech a v prvních letech třetího tisíciletí. Došlo tak k vytvoření rozsáhlých, zřetelně ohraničených městských celků, kde je soustředěno chudé minoritní obyvatelstvo. Takové čtvrti se stávají podhoubím pro vznik tzv. kultury chudoby se všemi svými specifickými rysy (např. krátkodobé životní strategie).

Romové v těchto lokalitách žijí v sešlých domech s byty nižších kategorií. Zejména za minulého režimu docházelo v systému přidělování bytů k obsazování těchto domů a bytů romskými rodinami. Vznikla tak uskupení, která mají některé z charakteristik enkláv a v některých aspektech se blíží podstatě ghett. Tento trend v přidělování bytů příslušníkům romské komunity nebyl zcela překonán. Klíčové je, že příslušníci romské komunity jsou vyloučeni z jakýchkoliv alternativních způsobů získání bytů. Zároveň patří ke skupině, pro kterou jsou charakteristické vícedětné rodiny. Velmi typickým jevem pro romskou komunitu žijící v uvedených lokalitách je soužití dvou tří generací (rodiče, mladí manželé (příp. partneři) a jejich děti). Tato situace je samozřejmě impulsem mnoha dalších problémů.

9.4. Místo rozhodujících socializačních mediátorů, institucí a dalších vlivů

Integraci v kontextu sociální soudržnosti chápeme jako proces, v němž do kontaktu vstupují různorodé sociální, kulturní a etnické skupiny a jehož výsledkem je taková společenská situace, ve které příslušníci těchto skupin mohou sociálně fungovat a podílet se na životě společnosti ve všech jeho aspektech. Jakkoliv se zdá být integrace jednoznačným společenským cílem, lze a je nutno rozlišit různé společenské dimenze, v nichž o integraci (sociální soudržnosti) uvažujeme a je třeba diskutovat vhodné strategie, jak integrace (jako společenského) cíle dosahovat.

9.4.1. Společenské strategie integrace a její dimenze

Dějiny světa lze interpretovat jako permanentní střet menšinového s většinovým (pravověrnosti s heretismem, modernosti se zastaralostí, morálností se zvrhlostí atp.). Konkrétní historické, politické, kulturní a sociální souřadnice většinou vymezí vždy i specifický postoj k otázce menšinovosti (případně jinakosti). Vrátime-li se jen o pár desítek let do nacistického Německa nalezneme snad nejsurovější příklad vztahu státní moci k menšině obyvatel židovské národnosti. Půjdeme-li po časové ose směrem do přítomnosti jen o několik málo let a zastavíme-li se v 50. a 60. letech na našem území, můžeme sledovat násilné pokusy vládní nomenklatury o asimilaci Romů. Na jiných územích a v jiných časových periodách nalezneme další příklady. Od aktivního vyhlazování, nezáměrně, přes manipulativní akce, trpění, prosté soužití až ke zbožšťování

nalezneme snad všechny myslitelné možnosti. Je některá z nich správná a může nám posloužit jako následováníhodný příklad?

Abychom dokázali přesněji vymezit možnou úroveň zájmu a praktické intervence pro zachování eufunkční míry sociální soudržnosti, musíme vymezit příslušné dimenze společnosti. Etnická diverzifikace se přitom dotýká společnosti jako celku a proto se nelze vyhnout nároku na instrumenty a řešení, která budou sledovat co nejvíce dimenzí problému souběžně. Z hlediska celospolečenského je pak nutno uvažovat o nezbytnosti intervence ve smyslu posilování eufunkční sociální soudržnosti ve všech systémech společnosti. Dotčen musí být (1) politický a právní systém, který podporuje občanskou integraci; (2) hodnotový řád společnosti (hodnotové profilace), formulující cíle společnosti; (3) pracovní trh, který podporuje ekonomickou integraci; (4) sociální stát, podporující „sociální integraci“ a konečně (5) také rodinné a komunitní systémy, které podporují interpersonální integraci.

Vyslovujeme hypotézu, že v jednotlivých dimenzích může společnost k procesu integrace přistupovat různě a případně také protichůdně. To z hlediska politiky sociální soudržnosti představuje zásadní problém. Sounáležitost se společností je totiž závislá na všech uvedených systémech. Občanská integrace znamená být rovným občanem v demokratickém systému. Jistá míra hodnotové integrace vytváří prvotní základ pro možnost společného soužití. Ekonomická integrace znamená mít práci, mít ceněnou ekonomickou funkci, být schopen využívat sociálních služeb poskytovaných státem. Interpersonální integrace znamená mít rodinu, přátele a sousedy a sociální síť, která může poskytnout péči společenství, morální podporu když je zapotřebí. Všechny systémy jsou tedy významné. Dosažení soudržné společnosti pak vyžaduje institucionální koordinaci, která je schopna nadresortního přístupu. Uveďme si dále přístupy, které může většinová společnost v těchto oblastech uplatnit. Pro úplnost uvádím také ty strategie, které nejsou integrační, ale tvoří jejich záporný pól.

9.4.2. Strategie v oblasti politické (politika, právní řád)

V úsilí o politickou integraci mohou instituce státu zvolit jednu ze tří strategií (politická segregace, politická asimilace a akomodace).

Zápornou variantou politické integrace je politická segregace. V takovém případě politická moc kontroluje menšinovou skupinu, aniž má tato skupina možnost podílet se na politické moci [Birch, 1989].

Asimilační přístup k politické participaci menšin se pojí s liberální ideologií. Ideálem zde je nerozlišování etnické příslušnosti [Barša, 1998]. Liberální pluralismus zdůrazňuje princip rovných příležitostí. Jeho zastánci usilují, aby se uplatňovaly stejné zásady rozhodování a to se zvláštním zřetelem na znevýhodněné skupiny. Zavádí se zákony, které zaručují právo všech na stejné zacházení v práci, při zajišťování bydlení, všichni musí mít možnost využít stejného spektra sociálních služeb. Levicově orientovaní autoři [např. Dominelli, 1988: 36-9] tento přístup kritizují a argumentují, že pro handicapované skupiny lidí může princip rovných příležitostí bariérou. Jedná se ovšem o zjevné nepochopení principu rovných příležitostí, který byl definován právě s ohledem na potřeby znevýhodněných skupin a jednotlivců. Liberální pluralismus prošel vývojem, který umožnil rozvinout mechanickou představu rovných příležitostí o sofistikovanější aplikace.

Akomodační strategie má své východisko ve strukturalistickém pojetím integrace (viz níže). Je obdobou afirmativních akcí v oblasti sociální. Jde o cílené zohledňování etnických (kulturních) menšin v procesech politické participace. Strukturalismus vychází z předpokladu, že v kapitalistické společnosti mají jednotlivé skupiny různé postavení. Tradičně bývá tento pohled aplikován na postavení sociálních tříd a zdůrazňuje se jejich nerovný přístup k moci. V poslední době se tento pohled ovšem rozšiřuje také na etnické a další kulturní a sociální charakteristiky (gender). Ty jsou pak považovány za základ ekonomické a sociální dominance konkrétních skupin ve společnosti.

9.4.3. Společenské strategie v oblasti kulturní (hodnotový řád, kulturní tradice)

Instituce státu kontrolují podstatnou část společensky sdílených hodnot (právními instrumenty). Stát tak v některých případech vystupuje jako morální arbitr, který rozlišuje správné od nesprávného, dobré od špatného. Státní instituce však mají vliv na hodnoty společnosti nejenom prostřednictvím práva, ale také formou jiných nástrojů (např. vlivem na obsah základního vzdělávání, zaměřením grantových úkolů atd.). Svěbytný je pak význam veřejného a politického diskursu.

Záporný postoj státu k integraci kulturních menšin vede k jejich segregaci. Kultura menšiny je v takové případě považována za inferiorní a je s ní v dané společnosti podle toho zacházeno. Nedobrovolná segregace se odehrává v souvislosti s tím, že jsou dominantní skupinou zavedeny právní, politické, normativní a kulturní požadavky, které jsou méně vlivné skupiny ve společnosti nuceny bezpodmínečně akceptovat [Barker, 1995].

Asimilační strategie vychází z předpokladu, že menšina (např. migranti) převezme kulturu, životní styl většiny. To v důsledku znamená, že musí opustit své hodnoty, tradice a zvyky. Sociální pracovníci na základě perspektivy asimilace pak vnímají některé sociální a osobní problémy klientů jako symptom neostatečné akulturace. Levicová kritika upozorňuje [Dominelli, 1988], že tento přístup vychází z předpokladu kulturní inferiority menšinové skupiny. Předpokládá totiž, že v dané kultuře nevznikly mechanismy tvorby dovedností a znalostí potřebných pro zvládnutí podmínek v aktuálním společenském prostředí. Ve skutečnosti však není obecnou podmínkou akulturačního přístupu předsudečný postoj k určité kultuře. Je to často ovšem jediná bezprostřední možnost pomoci jednotlivým příslušníkům menšinové komunity. V konkrétní podobě jde například o osvojení jazyka, posilování schopnosti si dlouhodobě udržet pracovní místo, vytváření předpokladů pro získání formálního vzdělání atp. Je naivní předpokládat, že lze řešit problémy příslušníků menšinových skupin bez jisté formy akulturace (viz také Strategie v oblasti politické).

Strategie tavicího kotle předpokládá, že různé kultury, které vstupují do určitého národního společenství, sebou přinášejí něco cenného. Při této strategii však nejde o to, aby si každá z kultur zachovala vlastní specifika. Jak napovídá název této strategie „tavicí kotel“ má se každá vstupní kultura rozpustit v kultuře, která neustále vzniká a přetváří se střetáním vstupujících kulturních společenství.

Strategie kulturního pluralismu se opírá o fakt, že se v různých společnostech mohou vyskytovat různé etnické (menšinové) skupiny. Každá z těchto skupin si ve větší nebo menší míře zachovává své kulturní charakteristiky. Ty mají být dle tohoto přístupu

posilovány a ceněny. Tento přístup vede k politice multikulturalismu, která podporuje šíření znalostí a různých kultur. Někteří autoři například definuje multikulturalismus jako přístup, který potvrzuje realitu kulturní diverzity, a umožňuje jednotlivcům, aby si zachovali osobité kulturní tradice – ačkoliv mohou být v opozici vůči jediné dominantní kultuře [Sanders, 1978].

Ve všech těchto variantách kulturní integrace zůstává jedna otázka nevyslovena a nezodpovězena. Co je „tmelem“ soudržné společnosti, která chce respektovat svobodu a důstojnost jednotlivce včetně jeho kulturního bohatství? Jsou to společenské instituce, občanský řád, nebo minimum společných hodnot?

9.4.2. Společenské strategie v oblasti sociální (sociální stát, pracovní trh)

Společenská strategie může být v této dimenzi v principu inkluzivní nebo exkluzivní. Může mít tendenci jednotlivé osoby a skupiny absorbovat do společnosti, či je nějak vylučovat a stavět mimo ni.

Strategii sociálního vyloučení lze také označit jako sociální segregaci a patří tedy na protipól opačný integrace. V jejím důsledku mají určití jednotlivci, rodiny, případně skupiny či celá lokální společenství (komunity) omezený přístup ke zdrojům, které jsou potřebné pro participaci na sociálním, ekonomickém i politickém životě společnosti. Typicky se sociální vyloučení projevuje nízkou kvalitací, obtížemi při uplatnění na trhu práce, nízkými příjmy a chudobou, problematickou kvalitou bydlení, horším zdravotním stavem.

Strategie sociálního včleňování disponuje dvěma variantami inkluzivní politiky. První (liberální) usiluje o vytvoření rovných podmínek pro naplňování individuálních práv ve sféře vzdělání, zaměstnání, bydlení atp. V rámci tohoto pojetí inkluzivních strategií se velká pozornost věnuje identifikaci a odstranění diskriminace. Stejně výchozí podmínky jsou garantovány legislativními prostředky a také je zajišťována jejich soudní vymahatelnost (např. zákonná ochrana proti diskriminaci na trhu práce). Součástí této strategie je i podpora rozvoje základních jazykových, sociálních i kulturních předpokladů, které mají umožnit znevýhodněným skupinám rovné příležitosti reálně využít. V této oblasti má pak rozsáhlé úkoly aktivní sociální práce. Sociální pracovníci se na jedné straně mohou významnou měrou podílet na zlepšováním individuální i skupinové schopnosti rovné příležitosti využívat a na straně druhé mohou sledovat fungování institucionálního aparátu, zda rovné šance opravdu poskytují.

Druhý typ inkluzivní strategie (strukturalistický) se snaží reformovat celou společenskou strukturu tak, aby všechny skupiny měly stejný přístup k moci. V principu se jedná se o různé mutace marxistické ideologie, jejíž aplikace se v průběhu 20. století ukázaly jako neživotné. Umírněným projevem této strategie jsou afirmativní akce, které se snaží zabezpečit rovnoměrnější zastoupení menšinových skupin v mocenských strukturách.

Vedle uvedených základních typů strategie sociální inkluze se v současné době stále více prosazuje trend zdůrazňovat při tvorbě inkluzivních strategií a praktik postoje a zkušenosti minoritních skupin. Jedná se o určití průnik kulturní dimenze integrace do dimenze sociální. Tyto přístupy poukazují na nutnost využívat při koncipování i realizaci sociálních služeb zkušenost příslušníků minorit (zvláště etnických). Jejich osobní zkušenost s kulturou určité menšiny se má tak stát klíčovým aspektem utvářejícím tyto služby.

9.4.4. Rodinné a komunitní systémy

Rodinné a komunitní systémy se svým způsobem vymykají státní intervenci. Nicméně považujeme za podstatné zdůraznit, že budování sociálně soudržné a eufunkční společnosti předpokládá podporu těchto společenských jednotek. Soudržnost a nefunkční stabilita vyrůstá právě z této úrovně. Jestliže bude docházet ke konfliktům a střetům, budou se odehrávat právě v této dimenzi společnosti.

9.5. Specifické možnosti a prostředky překonávání tendencí k nesoudržnosti ve vztahu k evropskému i národnímu typu soudržnosti.

Přestože ze směrnice Evropské unie ze dne 29. června 2000 (2000/43/ES) plynou pro Českou republiku závazné kroky, které podpoří integrační směr rozvoje, uvažme dvě modelově protikladné vývojové trajektorie (integrace x etnizace).

Integrace národnostních a etnických menšin a majority do sociálně kohezivní společnosti. Význam etnických diferencí se bude ve veřejné sféře snižovat. U podstatné části společnosti, především u skupin spjatých s novými technologiemi a organizací práce, bude ve stále větší míře dominovat integrace na bázi obecné evropské kultury a civilizace a jejím základem bude důraz na českou státní a než na českou etnickou identitu. Na druhé straně bude další významná část společnosti přisuzovat rostoucí význam integraci na bázi regionální a lokální identity.

Tento vývoj předpokládá, že systém sociální solidarity se bude orientovat na minimalizaci sociálních dávek (adresný systém, dávka se bude poskytovat jako poslední řešení po vyčerpání jiných), na maximalizaci poskytování příležitostí (vytváření pracovních míst organizačními opatřeními a obecně akceptovaný princip zásluhovosti), na rozvoj sociální práce, na reformu důchodového a zdravotního pojištění. Bude se řešit problematika sociálního vyloučení a prevence vzniku etnických územně a sociálně izolovaných (v současnosti např. romské enklávy). Tato opatření budou v souladu s klesající ochotou lidí přispívat do systému sociálního zabezpečení, který není schopen zastavit masové zneužívání sociálních dávek. Otevřou rovněž možnost uplatňovat v systému sociální solidarity princip zásluhovosti. Opatření však nesníží finanční náročnost systému sociální solidarity. Princip zásluhovosti a to, že trh práce a sociální stát opětovně obnoví svou schopnost integrovat společnost, umožní získat souhlas společnosti, především nové střední vrstvy, se zachováním vysoké úrovně výdajů na účely sociální ochrany a solidarity.

Ve společnosti se začnou uplatňovat principy soudržnosti a spolupráce na bázi společného občanství a ne společné etnicity. Otevře to prostor pro rozvoj integrativního vyjednávání mezi komunitami. V ČR začne vznikat globální společnost [Př.17] složená z množství komunit a skupin, které budou v stále větší míře propojovat ideu respektu k rozmanitosti identit (lokální, regionální, národní, státní a středoevropská, resp. evropská), které existují v jednom člověku žijícím na kulturně a etnicky rozmanitém území. Zároveň se bude rozvíjet pluralita rozmanitých subkultur, co představuje možnost pro alternativní kultury ve vztahu k dominující kultuře. Vytváří to rovněž prostor pro střety a konflikty. Ty se ale v konečném důsledku stanou impulsem dalšího vývoje ke vzájemnému respektu a spolupráci. Zároveň s tím bude vznikat nový model

společenského dialogu a dohody. Dialog se bude pluralizovat a bude probíhat nejenom v rovině institucionální, ale rovněž v rovině kvazi institucionální a mimoinstitucionální.

Etnizace veřejného života a separace etnických společenství znamená, že dominující společnost bude přisuzovat české etnické identitě stále větší význam a bude se snažit ji ztotožnit s českou státní identitou. V důsledku toho se prosadí tendence k etnizaci veřejné sféry, což vyvolá segregační tendence a jednotlivé etnické skupiny, ve snaze ubránit svou odlišnost, posílí vnímání významu své etnické odlišnosti. Příslušníci těchto skupin budou mít ve veřejné správě otevřený přístup jenom k oblastem úzce souvisejícím s menšinovou politikou, v ostatních oblastech se budou k veřejným funkcím dostávat obtížněji. Stát bude vyvíjet asimilační tlak [Př.18] a etnické a národnostní menšiny se budou uchýlovat k obranné segregaci.

Politickým předpokladem takového vývoje je zabezpečení sociálního smíru v rámci soudržného, etnicky definovaného společenství. Podpořit jej (vývoj) může orientace na garanci tzv. sociálních jistot nižších sociálních vrstev. Tato orientace však způsobí, že pro nedostatek prostředků nebude možné nastartovat zásadní reformu celého sociálního systému, včetně systému sociální ochrany a nebude rovněž možné racionalizovat a zefektivnit sféru veřejných výdajů na tento systém. Určitou finanční úlevu a prodloužení období pomalé destrukce sociálního systému poskytnou restriktivní opatření v oblasti sociálních dávek. Ty postihnou především romskou populaci a "nové" menšiny a způsobí, že řešení závažných sociálních problémů se odloží. Půjde o postupné zdokonalování systému skryté diskriminace. Tak bude uspokojeno volání veřejnosti po opatřeních, která mají zamezit zneužívání sociálních dávek a legitimovány příspěvky do veřejného systému sociální ochrany (minimálně na současné úrovni). Romové a "nové" menšiny se stanou obětí beránkem nejenom transformace, ale rovněž systému sociální ochrany. Posílí se pozice lichvářů a organizátorů práce na černo, bez kterých nebude možno udržet určitý řád (zejména v romských enklávách a enklávách "nových" menšin). Vláda nebude mít zájem postihovat jejich činnost, protože bez nich neudrží tyto lidi v poslušnosti a v izolaci utvářejících se etnických get. V horizontu 10. až 20. let se téměř 5 % obyvatelstva ocitne ve vztazích závislosti, které s osobní svobodou a demokracií nemají nic společné. Díky tomu ale bude možné udržet sociální dávky pro majoritní obyvatelstvo na sice nízké, ale stále ještě přijatelné úrovni.

Sociální napětí se bude zvyšovat na ose vztahů mezi komunitami, především národnostními a etnickými menšinami. Do těchto vztahů se promítne jednak neutěšená sociální situace (v případě Romů), jakož i nedořešené vztahy mezi národy (v případě Čechů a Němců a částečně i Čechů a Poláků). Situaci bude zhoršovat pomalu rostoucí počet imigrantů a vznikajících tzv. nových menšin. Česká, dominující část společnosti nedokáže překlentnout svůj etnický přístup v rodícím se mezikulturním a mezietnickém dialogu a komunikace mezi komunitami bude mít podobu dialogu "přes barikády". V důsledku toho bude ohrožena občanská společnost, protože nad právy a povinnostmi občana bude dominovat nevyhnutelnost etnicky loajálního postoje. Globální společnost na území ČR nevznikne a soudržnost konglomerátu rozmanitých komunit a skupin na tomto území budou administrativně zabezpečovat státní instituce, a to v souladu s výsledky distributivního vyjednávání mezi jednotlivými komunitami. Soudržnost tohoto konglomerátu, jehož heterogenita bude narůstat, bude ve stále větší míře citlivá na změny ve vnějším prostředí.

Ani jeden ze scénářů se pravděpodobně neuskuteční. Strategie etnizace pro svoji extrémnost a model integrace pro politickou náročnost. Nutno počítat spíše s tím, že ve veřejném prostoru budeme svědky integrace všech těch členů jednotlivých menšin, kteří budou ochotni potlačit svou etnickou identitu výměnou za participaci na zdrojích a příležitostech a za účast na formování české verze univerzální evropské kultury a civilizace. V dominujícím českém etniku se význam etnické identity bude snižovat a posilovat se bude česká státní identita a česká verze univerzální evropské kultury a civilizace. U jiné části společnosti se bude prohlubovat také zemská a regionální identita v referenčním rámci českého státu. Předpokladem takového vývoje je široká a veřejná reflexe minulosti a související formulování vize toho, co to znamená být občanem ČR. Mimo takto se vymezující soudržnou společnost budou vznikat enklávy segregovaných příslušníků etnicky definovaných společenství, kteří nebudou chtít, resp. umět přijmout českou státní identitu, ani identitu příslušného regionu. V důsledku toho se nestanou součástí soudržného společenství v ČR, resp. stanou se jí jenom částečně. Budou pro něj spíše zdrojem nelegitimních požadavků, problémů, konfliktů, a celkově ohrožení. Může se zdát, že sociální soudržnost je ohrožována etnickou diferenciací, avšak cesta k eufunkční sociální soudržnosti nevede přes vytěsňování jinakosti. V současném globalizujícím se světě není síly, která by ji dokázala produktivně čelit. Etnickou diverzifikaci je proto třeba přijmout jako realitu. Adekvátní scénář, jehož důsledkem je eufunkční sociální soudržnost musí vycházet z integračního modelu. Možnosti překonávání tendencí k nesoudržnosti v oblasti etnických vztahů se nabízí v institucionální, quazi institucionální a mimoinstitucionální rovině. V institucionální a quaziinstitucionální rovině se jedná o vyhledávání a využívání veřejného sociálního prostoru pro rovnocennou participaci všech občanů a všech etnických společenství na rozhodování o disponibilních zdrojích a na kultivování a obnovování těchto zdrojů, jakož i na prostoru pro společné pojmenovávání a řešení veřejných, společenských problémů. V mimoinstitucionální rovině se jedná o kultivování sociálního kapitálu jak příslušníků soudržného společenství, tak příslušníků dalších etnických komunit žijících v ČR. V této souvislosti lze hovořit o utváření příležitostí pro neformální komunikaci a interakci mezi jednotlivými etnickými komunitami.

Faktografická příloha kapitoly 3.8.

3.8.1.

Tab. 3.8.1. Obyvatelstvo ČR podle národností v letech 1921, 1991 a 2001*)

Rok	Obyvatelstvo celkem	v tom národnost							
		česká	moravská	slezská	slovenská	německá	Polská	romská	ostatní a nezjištěná
1921*)	9 815 999	6727 08	-	-	-	2 973 208	73 020	-	42 363
1991	10 302 215	8 363 768	1 362 313	44 446	314 877	48 556	59 383	32 903	75 969
2001	10 230 060	9 249 777	380 474	10 878	193 190	39 106	51 968	11 746	292 921
Rozdíl 1921 - 2001	+ 414 061	+ 2 519 369	-	-	-	- 2934102	- 21 052	+ 11 746	+ 250 558
Rozdíl 1991 - 2001	- 75 155	+ 886 009	- 981 839	-33 568	- 121 687	- 9 450	- 7 415	- 21 157	- 216 952

*) V roce 1921 byla národnost zjišťována podle mateřského jazyka, v letech 1991 a 2001 podle individuální deklarace. V roce 1921 nebyla zjišťována oddělená národnost česká, moravská, slezská a slovenská. Podle kritéria mateřského jazyka československého byla zjišťována národnost československá. V tabulce uváděný počet občanů národnosti české je proto ve skutečnosti počet státních příslušníků s mateřským jazykem československým v hranicích dnešní České republiky.

[Národnost 1921; Zpráva 2002; Sčítání 2001]

3.8.2.

Tab. 2. Srovnání počtu příslušníků vybraných menšin v ČR podle různých zdrojů v roce 2001.

Národnost	Podle deklarované národnosti	Podle odhadu představitelů menšin	Přibližný rozdíl sloupců c - b
a	b	c	D
Bulharská	4 363	4 500	+ 150
Chorvatská	1 585	1 000	- 600
Maďarská	14 672	19 300	+ 5 000
Německá	39 106	48 500	+ 10 000
Polská	51 968	70 000	+ 18 000
Romská	11 746	150 - 300 tisíc	+ 140 - 290 000
Rusínská	1 106	10 tisíc	+ 9 000
Ruská	12 369	12 000	-
Řecká	3 219	7 000	+ 3 800
Slovenská	193 190	350 - 400 tisíc	+ 150 - 200 000
Ukrajinská	22 112	25 - 30 tisíc	+ 3 - 8 000

[Sčítání 2001; Zpráva 2001

3.8.3.

Tab. 3.8.3. Obyvatelstvo ČR podle státního občanství (cizí státní občany lze považovat za imigranty) v roce 2001.

Státní občanství	Obyvatelstvo celkem
Česká republika	10 080 507
Slovenská republika	24 201
Země EU	9 832
Polsko	13 350
Ukrajina	20 628
Rusko	7 696
Ostatní evropské státy	14 373
Afrika celkem	1 534
Amerika celkem	3 708
Vietnam	18 210
Ostatní asijské státy	9 618
Ostatní země	3 671
Dvojití státní občanství	22 401
Bez státního občanství	2 544
Úhrnem	10 230 060

[Sčítání. 2001]

3.8.4.

Etnicitu jako významný základ existence menšin považovali jak na Východě, tak i na Západě za relikv minulosti, který je zdrojem iracionality a emocionality v uspořádání společnosti a který zanikne v beztrždní tzv. vědecky řízené společnosti (východní, státně socialistický blok), resp. v masové racionální společnosti (západní blok). V homogenní společnosti budoucnosti se s menšinami nepočítalo. Vývoj ukázal nesmyslnost těchto předpokladů. Příkladem může být D. Bell, který v roce 1957 předvídal zánik epochy ideologií (a souvisejících diferenciací na báze ideologií), o 25 letů, v roce 1983, píše esej *Návrat sacrum*, ve které dokazuje, že se vrátí éra důležitých emotivních faktorů (včetně etnicity) jak v životě osobním i sociálním.

3.8.5.

Podle současné právní úpravy [Zákon č. 273/2001 Sb.] "národnostní menšina je společenství občanů České republiky žijících na území současné České republiky, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo."

3.8.6.

Ačkoliv se k romské národnosti při sčítání lidu v roce 2001 přihlásilo jen necelých 12 000 občanů naší republiky, ve skutečnosti jsou Romové početně významnou etnickou menšinou. Jestliže vezmeme v potaz strážlivé odhady okolo 200 000, jsou Romové co do počtu mezi Moravany a Slováky. Podrobněji viz tabulky 3.8.1. a 3.8.2. výše. Vzhledem ke spornosti národní svébytnosti Moravanů jsou tedy Romové co do počtu mezi emšninami na druhém místě.

3.8.7.

Přehled 3.8.1. Vybrané události, které podstatně ovlivnily život Romů na našem území v 20. a 21. století

20. léta 20. století Romové jako národnostní menšina	Po vzniku samostatného Československa (tzv. „první republika“, založena 1918) byli Romové oficiálně uznáni jako svébytná národnostní menšina.
40. léta 20. století - okupace Internace a genocida Romů	Němečtí okupanti (1939) nařídili okamžité usazení Romů. Ti, kteří se nepodřídili, byli umísťováni do kárných pracovních táborů; soupis Romů za německé okupace (1942) byl spojen s internací některých skupin Romů do pracovních táborů. Transporty Romů do koncentračních táborů (Auschwitz, Auschwitz II – Birkenau, Buchenwald, Ravensbrück, Mittelbau a další). Např. Birkenau se stal poslední stanicí asi 6500-7000 českých Romů; Německou genocidu a koncentrační tábory přežilo přibližně 500-1000 českých Romů.
20. století – okupace Internace a genocida Romů	
50. a 60. léta 20. století – státní socialismus Vynucená asimilace	Poválečná silná asimilační politika komunistického režimu (podpora migrace Romů ze Slovenska, zákaz kočování Romů v roce 1958, nemožnost přihlásit se k Romské národnosti, etc).
70. a 80. léta 20. století – státní socialismus Počátky emancipace Romů a její administrativní omezení	Významný byl vznik emancipačního hnutí mezi Romy v průběhu „Pražského jara“ (1968). Vznikl Svaz Cikánů-Romů, zaměřený na uznání Romů za národnostní menšinu. Svaz brzy zlikvidován (1973) režimem prezidenta Husáka.
90. léta 20. století – transformace Emancipace Romů a její ekonomicko-sociální omezení	„Sametová revoluce“ (1989) vytvořila prostor nových příležitostí. Někteří Romové se je snaží využít a dále nechtějí být jen pasivním objektem paternalistické péče státu. Zakládají politické strany a hnutí. S rozvojem občanské společnosti vznikají romská občanských sdružení, zaměřena především na vzdělání a rozvoj kultury a začínají vycházet první romská periodika.
90. léta 20. století – kapitalismus	V průběhu přechodu české společnosti na tržní ekonomický systém nastala také větší vnitřní diferenciací Romů na

Sociální a ekonomická diferenciacie a marginalizace

základě socioekonomických charakteristik. Při konfrontaci s transformačními procesy došlo v této společnosti k výrazné ekonomické a sociální marginalizaci a diskriminaci například velké části Romů na pracovním trhu, v přístupu ke vzdělání, k sociálním a politickým právům.

3.8.8.

Tab. 3.8.4. Specifická míra nezaměstnanosti: Romové a majorita (v %)

	Muži	Ženy	Celkem
Romové	40,0	51,2	43,0
Majorita	10,1	10,6	10,3
ČR *)	6,8	10,3	8,2

*) Specifické míry nezaměstnanosti za ČR podle Výběrového šetření pracovních sil 2001/2

3.8.9.

Tab. 3.8.5. Vzdělanostní struktura Romů (v %)

Nechodil do školy	2,9
Zvláštní škola	15,8
Neukončené základní	10,1
Základní (+ nedokonč. učňovské)	40,6
Vyučení bez maturity	20,7
Vyučení s maturitou	2,4
Střední odborné bez maturity	3,6
Střední všeobecné s maturitou	2,2
Vysokoškolské	1,7
C e l k e m	100,0

N = 863

[Př.15] **Tabulka 7 Typologie integračních strategií**

Dimenze integrace	Strategie				Role sociální práce	Ideologie
Kulturní	Segregace	Asimilace	Tavící kotel	Kulturní pluralismus	Střední	Liberalismus versus marxismus
Sociální	Sociální vyloučení	Sociální inkluze			Velká	
Politická	Segregace	Asimilace	Akomodace		Malá	

[Př.17] Máme na mysli společnost, která díky své početnosti, heterogennímu složení a komplexní sociální struktuře, díky respektovanému kulturnímu kánonu a skupinové identitě a díky respektované vnitřní organizaci a skupinově realizovanému jednání je schopna svébytné existence v dlouhodobém časovém horizontu.

[Př.18] Tento vývoj bylo možno pozorovat na Slovensku do roku 1998, tendence k etnizaci veřejné sféry byly patrné rovněž v Maďarsku v průběhu posledních parlamentních voleb, do jisté míry rovněž v Polsku.

Seznam pramenů

Národnost československých státních příslušníků podle žup a zemí k 15.2. 1921. Český statistický úřad.

Rok 1991: *Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2001.* Úřad vlády České republiky, červen 2002, strana 3.

Rok 2001: *Sčítání lidu, domů a bytů k 1.3. 2001.* Obyvatelstvo. Český statistický úřad.

Deklarovaná národnost: *Sčítání lidu, domů a bytů k 1.3. 2001.* Obyvatelstvo. Český statistický úřad.

Údaje představitelů menšin: *Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2001.* Úřad vlády České republiky, červen 2002, strana 3.

Zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů